

FTAXP:16.81.19

<https://orcid.org/0000-0001-6162-3154>

<https://orcid.org/0000-0002-9246-1435>

<https://orcid.org/0000-0001-8935-8262>

Алиева Г.А.*, Миятбекова З.У., Амандыкова С.Х.

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚЗУ, Шымкент, Қазақстан

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚЗУ, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚЗУ, Шымкент, Қазақстан

АРГО (ЖАРГОН) СӨЗДЕРДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ҚАРАСТЫРУ

***Автор-корреспондент:** gulnara.alieva@aezov.edu.kz

Түйін: Қоғам дамуы барысында тіл-тілдің қай-қайсының да белгілі бір өзгерістерге түсіп отыратыны – шындық. Кез келген тілдің лексикасы ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен толығады, жаңа мағына үстейді немесе қолдану аясы тарылып, шағын ортаның қарым-қатынас құралына айналады. Демек, тілдегі осындай құбылыстардың өзі жекелеген топтардың тілдік ерекшеліктеріне де әсер етіп, олардың кеңеюіне, жаңарып отыруына әкеледі.

Кілт сөздер: лингвистика, арго, жаргон, фактор, форма, лексика, буржуазия

MPHTI:16.81.19

<https://orcid.org/0000-0001-6162-3154>

<https://orcid.org/0000-0002-9246-1435>

<https://orcid.org/0000-0001-8935-8262>

Алиева Г.А.*, Миятбекова З.У., Амандыкова С.Х.

старший преподаватель, ЮКИУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к.ф.н., доцент, ЮКИУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, ЮКИУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РАССМОТРЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЕКСИЧЕСКОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ АРГО (ЖАРГОН)

***Автор-корреспондент:** gulnara.alieva@aezov.edu.kz

Аннотация: Верно, что каждый язык претерпевает определенные изменения в ходе развития общества. Лексика любого языка обогащается под влиянием внутренних и внешних факторов, добавляется новое значение или сужается сфера употребления, и он становится средством общения узкого круга. Поэтому подобные явления в языке влияют и на языковые особенности отдельных групп, приводят к их расширению и обновлению.

Ключевые слова: лингвистика, арго, жаргон, фактор, форма, лексика, буржуазия

IRSTI:16.81.19

<https://orcid.org/0000-0001-6162-3154>

<https://orcid.org/0000-0002-9246-1435>

<https://orcid.org/0000-0001-8935-8262>

Alieva G.A.*, Miyatbekova Z.U., Amandykova S.Kh.

senior lecturer, M.Auezov SKRU. Shymkent, Kazakhstan

candidate of philological Sciences, M.Auezov SKRU. Shymkent, Kazakhstan

senior lecturer, M.Auezov SKRU. Shymkent, Kazakhstan

CONSIDERATION OF THE FEATURES OF THE LEXICAL USE OF ARGO (SLANG) WORDS

*Corresponding author: gulnara.alieva@auezov.edu.kz

Abstract: It is true that every language undergoes certain changes as society develops. The vocabulary of any language is enriched under the influence of internal and external factors, a new meaning is added or the scope of use is narrowed, and it becomes a means of communication for a narrow circle. Therefore, such phenomena in language also influence the linguistic characteristics of individual groups and lead to their expansion and renewal.

Key words: linguistics, argot, jargon, factor, form, vocabulary, bourgeoisie

Кіріспе

Біздің байқауымызша, қазіргі қазақ тіл білімінде диалектизм мен кәсіби (профессионализм) сөздер біршама зерттелмеген, тіліміздегі өзгеден өзінікін жасыру мақсатында немесе жекелеген әлеуметтік топтардың арасында қолданылатын сөздер мен сөйлемшелер жайы күні бүгінге дейін бірлі-жарым еңбектерде қысқа түрде сөз етілгенімен тереңінен қарастырыла қоймады біз осы мақаламызда лингвистикадағы арготизм мәселесін арнайы зерттеу нысаны ретінде алып отырмыз.

Қазақ тілтанушыларының жаргон немесе арго мәселесіне байланысты айтылған пікірлерінен адамдардың қоғамдағы орнына, айналысатын қызмет түріне, қызығушылығына байланысты жеке топтарға бөлінетіндігін және олардың өзіне тән жекелеген сөздердің қолданылатынын байқадық, ал бұларды саралау әдеби тілді дамыту үшін де қажет деп білеміз. Арго сөздердің тіл біліміндегі алатын орнын сипаттау мақсатында Қ.Жаңылбаевтың «Жаргон сөздердің лексикалық мәні» монографиялық еңбегін аларго сөздердің лексикалық қолданыс ерекшеліктерін айқындап көрсету үшін С.Исаевтың «Қазіргі қазақ тілі», Н.Оралбайдың «Бұйрық райдың синтетикалық және аналитикалық формасы» - атты зерттеу еңбектері пайдаланылды.

Зерттеу мақсаты: қазіргі қазақ тіліндегі арготизмдердің лингвистикалық қолданысын анықтау.

Зерттеудің міндеті:

1. Арго сөздердің тіл біліміндегі алатын орнын сипаттау;
2. Арго сөздердің лексикалық қолданыс ерекшеліктерін қарастыру;

Зерттеу әдістері: зерттеу тақырыбы бойынша жинақтау, жүйелеу, топтастыру, зерттеу, саралау, талдау әдістері қолданылды.

Теориялық талдау

Арго мәселесі орыс тіл білімі ғылымында егжей-тегжейлі зерттелген, арнайы сөздіктер де құрастырылған, сондықтан біз орыс лингвистерінің еңбектерінде келтірілген пікірлерге тоқталуды шештік. Мысалы, ресейлік лингвистер Д. Э. Розенталь және М. А. Теленкова бұл туралы: "Арго-бұл табиғи тілдің бір немесе бірнеше элементтерін олардың мағынасын өзгертетін жеке қарым-қатынас құралына айналдыру". Бұл қоғамның басқа мүшелері түсінбейтін тәсілдермен қолданылады дейді. Өйткені бұл ұлттық коммуникацияның қажеттіліктерінен емес, қандай да бір жағдайдан немесе сөздердің ыңғайлылығынан туындайтынын түсінеміз.

Сонымен, бұл әр түрлі кезеңдерде, әр түрлі халықтарда болған жаңалықтар. Сондықтан олар өздерін ажырату үшін қолайсыз ортаның, яғни қылмыстық әлемнің тілін қолданды. Арго басқа тілдегі сөздер негізінде қалыптасады. Жаргон-бұл адамдарды қоғамдағы жағдайына, қызығушылықтарына, жасына, кәсібіне сәйкес жалпылайтын, сөйлеу кезінде әлеуметтік топ тілінің әртүрлілігін көрсететін шартты тіл.

Нәтижелер мен талқылау

Г. Қалиев пен С. Сарыбаевтың "осы топтарға сәйкес келетін шағын әлеуметтік топтарға ғана қызмет ететін арнайы сөздер мен сөз тіркестері" еңбектерінде жалпы анықтама берілген, ал "жаргон көбінесе асыл ақсүйектер мен буржуазияның жоғарғы таптары арасында қолданылады. "Арго тілі төменгі сыныпқа тән. Арго жасырын әрекеттерді, жасырын құпияларды жасыру мақсатында туады" - деді А.Махмутов. "Жаргон - билеуші таптың жоғарғы қабаттары тілінің ерекшелігі, Арго - әлеуметтік топтарға тән қасиет. Арго жасырын әрекетке, жасырын құпияға келгенде оны білдірмеу ниетімен дүниеге келді. Аргода жалпы түсінікті сөздер негізгі мағынадан ауытқиды және тек шағын топтың символына айналады. Арго элементтері қазақ тілінде де кездеседі. Мысалы, апсар-жасар (затбелгіде бір нәрсе бар), мен-жылдаммын (бір нәрсені тез алыңыз) және т. б.", - деп жазады ол. Демек, ғалымдардың пікірлері мен лингвистикалық дәлелдерінен біз жаргон сөздерінің пайда болуының негізгі себептері қоршаған ортадан оқшаулану екенін және арго сөздерді айтқысы келген ойын басқалардан жасыру және жасыру мақсатынан туындағанын көре аламыз. Алайда, біз өз тілімізде мұндай қолданудың бар екенін жоққа шығара алмаймыз. Мысалы: біздің Партизан құрамы "Концерт" деп аталатын ірі операцияны бастайды. Қарапайым оқырманға бұл жағы белгісіз және құпия болып қала беретіні түсінікті, тіпті егер поле даласындағы сарбаздар қандай операция "Концерт" деп аталатынын білсе де, оның мәні неде [1, 36].

Аргостың таңбасы жақындап келе жатқан қауіп туралы хабарды білдірсе, онда жастарға «дала, пансионат» - деп аталу тән. Осы мысалдардың біріншісінде құпиялылық мағынасы бар, яғни ұрылар арасындағы қауіп "мех"сөзімен беріледі. Осыдан біз Аргоға айналған сөз екінші мағынада қолданылатынын, ұлттық қолданыста өз мағынасын толығымен жоғалтқанын көреміз. Екінші мысалда жоғарыдағы атауды жастардың көпшілігіне тән деп санауға болады. Бұдан аргоны қылмыскерлердің тілі деп түсіну керек, ал жаргонды сөздердің мағынасын әдейі өзгертетін жеке топтың тілдерінде қолданылатын сөздер жиынтығы деп түсіну керек.

Мазмұны жағынан осы анықтамаларға ең жақын ұғымдар - У. Д. Сүлейменова, Ю. С. Маслов, Н. В. Васильева, В. И. Беликов.

Жаргон, арго біздің жалпы тілімізде орыс тілінде жиі қолданылатыны немесе колкада пайда болатыны түсінікті. Мысалы, рәкет тіліндегі шатыр (басқа баспана, бастықты қорғайтын, қорғайтын адам), бұқалар (команда мүшелері, бригадалар), камуфляж (алдау); әскери тілдегі дедовщина, көлік жүргізушілерінің тіліндегі қошқар, жастар, ақша, әжелер және т. б. нарық тіліндегі ер адамдар - бұл сатушылардан да, алаяқтардан да роялти алатын «күшті», спандар - қалта тазалаушылар, кидалдар-біреу ұрлаған заттарды саудагерлерге тарататындар, студенттердің тілінде «құлау» - емтиханда нашар баға алу, «көгеру» - үшін емтиханды қайта тапсыру және т. б.

Қазақ тілінің энциклопедиясында қазір ұрлыққа байланысты 160 сөз бен сөз тіркесі, алдау мен қашуға байланысты 85 сөз бар делінген.

Орыс соғысы кезіндегі әскери әлеуметтік топтың тілінде өзара түсіністік, құпия мағына сөздері, яғни ауызекі тілдің лексикасына қатысты әдеби нормадан тыс жаргонизмдер бар. Мысалы, «ұрланған тіл туралы хабарламаға сәйкес, партизандар, полицейлер мен ақсақалдар кек алу үшін түн жамылғысының астында орманнан шыға бастады» деген сөйлемде «ұрланған тіл» (кейде шығармада «тіл әкелу», «тілді басып алу» ретінде қолданылады), яғни жаудан нақты ақпарат алу мақсатында алынған ақпарат тіл, академик Б. Хасано бұл ұзақ уақыт бойы әскери лексикаға енген сөз тіркесі екенін анық түсіндіреді: соғыс кезінде «тіл әкел» деген тіркес жиі қолданылады, мұнда адам - бұл тіл, бірақ мүлде адам емес, жау солдаты немесе офицері, яғни қарсылас туралы ақпарат жинайтын адам[4, 12].

Сондықтан бұл сөз соғыс тақырыбындағы көптеген шығармаларда кездеседі. Мысалы, А.Қошқарбаевтың «шешуші шабуыл» әңгімесіндегі жауынгер Тердо хлеб те:

Лейтенант, бұл сіздің қолыңызға түскен алғашқы «тіліңіз» шығар.

Жаргонизмнің табиғатын зерттей отырып, біз мұның бәрі төменгі стильді тудыратын сөздер емес, жоғарыда айтылғандай, белгілі бір әлеуметтік топтардың тілінде жасырын мағынасы бар сөздер екенін түсіндік. Мысалы, кейде газеттер мен журналдарда біз полиция қызметкерлерінің «Бүркіт операциясы», «екінші бағыттағы операция» деп аталатын әрекеттері туралы ақпаратты оқимыз.

О.С.Ахманованың сөздігінде мұндай қолдану «ауызекі тілде қолданылатын кәсіби сөздердің нұсқасы» ретінде сипатталатын жаргон термині деп аталады.

Біздің тіліміздегі жаргон мен арготизм шағын әлеуметтік топтар арасындағы хабарды түсіну құралы ғана емес, сонымен қатар соғыс кезінде партизандарымыз бен сарбаздарымыз арасындағы қарым-қатынастың таптырмас құралы екенін байқадық.

Тіл білімінде ОҚЗУды қажет ететін мәселелердің бірі – «қалалық тіл». Қазіргі қалалық сөйлеу, керісінше, сөйлеуге және қалалық полинезиялық құрамға әсер етеді, бірақ екінші жағынан, қоғамдағы жаңа тенденциялардың алғашқы жеке күшеюі, динамизм, қарым-қатынастың стихиялылығы, формальдылықтың әлсіздігі, өзгергіштік, либералдылық, яғни сөйлеуді басқара алмау және т. б. Сөйлемдердің қысқалығы, сұхбат моделі бойынша қарым-қатынас жасау және тілдік экономиканың пайда болуы сияқты ерекшеліктердің арқасында қаланың ауызекі тілі қарапайым тілдің арасында орын алады.

Жалпы қала тілін үйрену барлық жағынан өзекті болып саналады, өйткені қаланың лингвистикалық табиғатын білмей, жалпы тілге қатысты мәселелерді білу мүмкін емес. Сондықтан қалалық тілді үйрену лингвистикалық мәселелердің бірі болып табылады. Бұған әртүрлі әлеуметтік топтардың тілдік ерекшеліктері де дәлел бола алады.

Олардың бірі-қала тіліндегі «қылмыстық» компоненттер қылмыскерлердің тілінде ғана емес, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тілінде де байқалады. Олар жұмыс барысында құпия сақталуы керек тиісті «кәсіби» сөздерді айтуға дағдыланған. Сауалнама қалалық тілдің кейбір қылмыстық компоненттерін қаланың басқа әлеуметтік топтары, әсіресе жастар ауызша қарым-қатынаста қолданатынын көрсетті.

Біздің ойымызша, әскери орындар өз бетінше өмір сүреді, бірақ офицерлердің тіліндегі лексикалық ерекшеліктерді, яғни аргосты елемеуге болмайды. Бір кездері француз тіліне деген құштарлық негізінде өз уақытында сәтті қолданылған көптеген асығыс сөздер пайда болды. В. В. Колесов бұл туралы өзінің кітабында бір гвардиялық офицердің лауазымы туралы айтады: «был в некотором отношении лингвист, по крайней мере обогатил гвардейский язык многими новыми словами и выражениями, которые долго были в ходу и в общем употреблении, например: пропустить за галстук, немного подшофе, фрамбуаз и пр. Все это по словотолкованию его значило, что человек лишнее выпил, подгулял. Ему же, кажется, принадлежит выражение в тонким, т.е. в плохих обстоятельствах. Слово хрип также его производства; оно означало какое-то хвастовство, соединенное с высокомерием и выражаемое насильственным хрипlostью голоса» [5, 72].

Әскери лексиканың басты қасиеті-дөрекілік. Бұл, ең алдымен, қорлайтын, командалық тонмен, би ритағымен, сөз тіркестерінің қысылуымен, ал екінші жағынан, нақты және өте мағыналы сөйлемдермен көрінеді.

Егер әскерилерге ескі, мәнерлі сөз қажет болса, онда ол өз ойларын ауызша жеткізуден жасырады. Өйткені кез келген жағдайда әскери бөлімдер өздерінің героіктері үшін ана тілін артық көреді. Егер офицерлер штаты басқа ұлт өкілдерінен тұрса, онда басқалардың сөйлеуіне басқа сипаттағы жаргондар мен арго кіруі мүмкін. Олардың кейбіреулері кейінірек әдеби тілге өтпелі мағына ретінде енуі мүмкін.

Сарбаздық ортада қолданылатын кейбір тіркестер басқа тілдегі сөздермен байланысты. Тіпті ғалымдар революциялық жылдары теңізшілер арасында кең таралған «Даешь!» - бұл ағылшын тіліндегі do you деген сөздің орыс тіліндегі айтылуы деп көрсетеді.

Бүгінгі таңда ең қызықты сұрақтардың бірі-әскери өнер көрсету. Оның үстіне, бұл

олардың тіліндегі шетелдік сөздер екеніне күмән жоқ. Сонымен қатар, әр түрлі тілдердің ерекшеліктерін біле отырып, ол өз сөзінде осы тілдердің сөздерін қолданды.

Белгілі қарапайым сипаттағы «темекі» сөз тіркесінің сөзбе-сөз аудармасын түсіне аламыз ба және профессор Б.Л. Богородский бұл сөздіктің тарихқа қалай енгені туралы қызықты материал жазды. Бұл тілашар әдеби тілге де, фольклорға да, диалектке де тән емес, ол тіпті белгілі бір әлеуметтік топқа жатпайтын. Бұл тіркес басқа синтаксистік құрылымдарды тарта отырып, негізгі компоненттерді біріктіретін *rod tabak* деп аталады. Автордың өзі бұл туралы айтады: «В словосочетании под табак слово табак сохраняет свое основное значение: слышится сильное беспокойство бурлака – ведь купить табак было дорого, а часто – и негде. Кроме того, - и это едва ли не было самым главным, - приходилось изменять способ передвижения судна: надо было либо «идти на шестах» или «идти завозом» т.е. заводить якорь с канатом вперед судна для тяги». Осы түсіндіруден кейін «жағдай өте нашар» дегенді білдіретін осы сөз тіркестерінің негізгі мағынасы туралы айту керек. Бұл сөз тіркесі басқа тілдерде де өте белсенді қолданылды.

Мұндай зерттелетін элементтердің тілі туралы ешқандай жұмыс жазылмаған, өйткені кәсіби қылмыс, сыбайлас жемқорлық, жезөкшелік - мұның бәрі жеке жағымсыз құбылыс болып саналады. Алайда, арго, бүгінде түрмеде немесе қамауда отырған адамдардың тілі әлі күнге дейін өнер туындыларында қолданылады [6, 30].

Орыс тіл білімінде де осындай лексиканы қолдана отырып жазылған көптеген көркем шығармалардан басқа, ұрылар жаргонына, қылмыстық Аргоға қатысты әртүрлі сөздіктер жарық көрді. Оларға қарап, бұл өмір тұжырымдамасына, жалпыадамзаттық құндылықтарға және адамдар арасындағы қарым-қатынасқа әсер ететін басқа тіл екенін көруге болады.

Қорытынды

Іздеу барысында біз арго сөздері диалектілер мен жаргондар сияқты зерттелмейтінін анықтадық. Бұл арго қолданушыларының аздығына, қазақ ауызекі стилінде айтарлықтай орынның болмауына, демек, көркем және әуезді естілетін құнарлы қазақ тіліне кіріктіре алмауына байланысты. Алайда, ақпараттық технологиялардың дамуымен әр түрлі әлеуметтік топтар арасындағы қатынастар өсіп, тілдің стилистикалық тармақтары ішкі жіктеле бастағанын ескере отырып, біз бұл тақырыпты болашақта арнайы зерттеу объектісі болуға лайық деп санаймыз.

Біз оны жоғары ОҚЗУ орындарында оқытылатын пәндерде – қазіргі қазақ тілінің синтаксисінде, практикалық қазақ тілінде, сондай-ақ түрлі арнайы семинарлар мен курстар өткізуде қолдануға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жаңылбаев Қ. Жаргон сөздердің лексикалық мәні. Монография. Алматы, 2020. 231 б.
2. Исаев С. Қазіргі қазақ тілі. Алматы, 2017. 178-181 б.
3. Нұрғалиев Р. Қазіргі қазақ тілі грамматикасы. Алматы, 1967. 237-б.
4. Оралбай Н. «Бұйрық райдың синтетикалық және аналитикалық формасы» «Қазақстан мектебі» 1971 жыл. 192 б.
5. Грачев М.А. Арготизмы в молодежном жаргоне// Русский язык в школе. Москва. 1996. 210 с.
6. Ларин Б.А. Западноевропейские элементы русского воровского арго. Москва: 2021. 210 с.

Referens list:

1. Zhanilbaev K. Zhargon sozderdin leksikalikmani. Monografiya. – Almati, 2020. –231 b.
2. Isaev S. Kazirgi kazakh tili. –Almati, 2017.–181 b.

3. Nurgaliev R. Kazirgi kazakh tili grammatikasi. –Almati, 1967. –237-b.
4. Oralbay N. «Buyrik raydin sintetikalikzhane analiikalik formasi» «Kazakhstan mektebi» 1971 zhil. 192 b.
5. Grashev M.A. Argotizmi v molodezhnom zhargone// Russkiy yazik v shkole. M: 1996 – 210 s.
6. Larin B.A. Zapadnoevroopeyskie elementi russkogo vorovskogo argo. Moskva: 2021. – 210 s.

жауапты автор туралы мәлімет (толық аты жөні, жұмыс орны, телефон, электрондық поштасы) Алиева Гульнара Абдугапбаровна - «Орыс тілі мен әдебиеті» кафедрасының аға оқытушысы, М.Әуезов атындағы ОҚЗУ. Шымкент, Қазақстан. +7 (701)621-0624, gulnara.alieva@auuezov.edu.kz